

2. Percepcije prošlosti

„Sve što se zna o drevnoj britanskoj državi stane na dvije stranice teksta; ne možemo znati ništa više od onoga što nam govore drevni pisci, a opet, imamo toliko velikih knjiga, koje su, osim onih dijelova koji su preuzeti od drevnih pisaca, pusti snovi...“ Samuel Johnson (1709. – 1784.) (u Boswell 1840, 431).

Ključni pojmovi: prapovijest, klasifikacija, tipologija, kronologija, aristokracija, nacija, profesionalizacija arheologije

Ovo poglavlje donosi kratak pregled poimanja prošlosti i uloge istih u razvoju arheologije, prije svega prapovijesne arheologije.

Spoznati da ljudski rod nastanjuje Zemlju u gotovo nezamislivom vremenskom rasponu i da je taj život bio obilježen mnogobrojnim promjenama bilo je moguće tek nakon što su se razvile spoznaje o samoj Zemlji, njezinoj starosti i raznolikosti života. Također se moralo shvatiti da pisani povijesni izvori nisu jedini izvor informacija o prošlosti. Prihvatiti predmete iz zemlje kao dokumente o prošlosti nije bilo lako, čak se i u okvirima filozofije stare Grčke, gdje se mnogo raspravljalo o pitanjima podrijetla i prošlosti čovjeka, nije posezalo za starinama kao mogućim odgovorima. Budući da veza odbačenih ostataka materijalne kulture i saznanja o čovjeku nije samorazumljiva bilo je potrebno dugačko vremensko razdoblje da bi se ta veza uočila i prihvatila kao valjan način stjecanja znanja o prošlosti.

Preduvjeti za arheologiju počeli su se ostvarivati a) **promjenama u shvaćanju svijeta** koje počinju od G. Galilea i N. Kopernika, preko razvoja svijesti o starosti svijeta, stvaranja klasifikacijskih sustava živoga i neživoga svijeta (u kojima je čovjek dio, a ne stoji nasuprot ostaloga živoga svijeta), razvoja geologije i koncepta stratigrafije, upoznavanja i priznavanja drugih i drugačijih populacija (od vremena europske kolonizacije), b) prikupljanjem predmeta i stvaranjem zbirki (**kabineti i prvi muzeji**) kojima se potom utvrđuju specifične karakteristike – morfološka sličnost razlog je da su zubi morskog psa i prapovijesne strelice sto-

ljećima katalogizirani zajedno (Goodrum 2008), c) iskopavanja Pompeja i Herkulanuma koji zbog njihovoga **specifičnoga stupnja očuvanosti** polako su prerastali iz mjesta za prikupljanje kipova i dragocjenosti u mjesto za prikupljanje informacija (Renfrew 2010, 19), d) **spoznaja o vrijednosti iskopavanja kao izvora informacija** potaknula je iskopavanja u zapadnoj Aziji koja su trebala pronaći dokaze i omogućiti ilustraciju Staroga zavjeta. Početak opsežnih radova u Mezopotamiji obilježen je iskopavanjima Ninive (1842.) i Nimruda (1845.). **Glinene pločice** pronađene već pri prvim iskopavanjima **upotpunile su podatke** poznate iz **Zavjeta** i dodatno naglasile smisao i svrhu iskopavanja i e) **etnoarheologija** se, kao pomoć u potrazi za odgovorima i adekvatnom metodologijom, primjenjivala od samih početaka arheologije. Analogije kroz etnoarheologiju možemo uočiti već pri izradi troperiodnoga sustava kod C.J. Thomsena. On je identificirao i imenovao oruđa temeljem sličnosti sa suvremenim oruđem u Danskoj i oruđem kojim su se koristile autohtone populacije u Americi. U isto vrijeme, za interpretaciju diluvijalnih nalazišta arheolozi u Velikoj Britaniji koriste se također, makar kroz opažanja mogućih sličnosti i bez znanstvene metodologije, autohtonim populacijama Sjeverne i Južne Amerike, Jugoistočne Azije i Australije kao izvorom informacija za stvaranje predodžbe o životu u prošlosti. Primjerice takva su opažanja (vrlo banalna) poslužila za argumentaciju da su različiti skupovi litičkih nalaza odraz različitih populacija koje su istovremeno živjele, samo na različitom stupnju razvoja, a ne dokazi i pokazatelji evolucije i relativne kronologije.

Kronologije i tipologije

Kronologije i tipologije osnova su svakoga arheološkoga rada, svojevrсна „tablica množenja“, bez koje nije moguće provođenje istraživanja, stoga je nužno osnovno razumijevanje procesa kako su tipologije i kronologije nastale i razvijale se. Da bi se neka kronologija razumjela, potrebno je utvrditi koji je bio doprinos svake pojedine metode (okolnosti nalaza, evolucijska tipologija, upotrebljeni povijesni podaci) koje su dovele do postojeće kronologije (Gräslund 1987, 3). Prve su kronologije trebale poslužiti kao model koji će se konstantno nadopunjavati i propitivati, što se i dogodilo razvojem metoda apsolutnoga datiranja, ali postepeno i ne uvijek istovremeno na globalnoj razini. Neke hipotetski

uspostavljene kronologije zadržale su se kao valjani okvir i ušle u opću upotrebu te se koriste i danas (primjerice periodizacija starčevačke kulture S. Dimitrijevića). Tipologija je uvijek bila u središtu rasprava o kronologiji. U biti su tipologija i kronologija neodvojive jer se svaka kronologija oslanja na prisutnost karakterističnih tipova, pa je tipologija sve do otkrića metoda apsolutnoga datiranja bila nužna osnova svake kronologije. Na tragu suvremenih zbivanja 19. stoljeća i dominantne percepcije čovječanstva koje prolazi različite etape razvoja od jednostavnijih oblika ka složenijim, razvoj materijalne kulture promatrao se na sličan način. Za takve se zaključke moglo naći mnogo argumenata – vrijeme je to u kojem se moglo izravno svjedočiti kako prijevozna sredstva, komunalna infrastruktura, strojevi, građevine mijenjaju oblik i postaju sve kompleksniji. Pri kronološkom određivanju predmeta treba imati na umu da svi predmeti imaju određen vijek trajanja, vrijeme proizvodnje i upotrebe. Zatvoreni nalaz često će se zbog toga sastojati od predmeta različite starosti. Prije nego što su zakopani zajedno ti su predmeti mogli biti upotrebljavani u jako različitim razdobljima. To nam omogućuje stvaranje relativne kronologije, odnosno utvrđivanje kronoloških odnosa između tih predmeta i drugih predmeta. Da bi se mogao ustanoviti vertikalni poredak grupe predmeta potrebni su skupovi predmeta u različitim kontekstima. Ograničavajući faktor metode, procjena unutrašnjega vremenskoga raspona nalaza u isto je vrijeme i osnova i preduvjet metode (Gräslund 1987, 8). Relativne kronologije izrađivale su se temeljem analogija i zajedničkoga konteksta građe nepoznate starosti i građe koja se mogla datirati na temelju pisanih izvora kako bi se mogla izraziti pretpostavljena starost u godinama. To je bila polazišna točka od koje su se brojile godine uz dodatnu primjenu različitih razina zaključivanja pretpostavljenoga mehanizma brzine taloženja slojeva, odnosa među narodima, nedostatka spomena u povijesnim izvorima, sličnosti po antropometrijskim mjerenjima itd. ⇨ Metoda se naziva *metoda lančanoga datiranja*, odnosno *cross-dating* metoda - komparativna metoda datiranja izgrađevine koja se temelji na starosti tipološki slična ili dijagnostičkoga predmeta, sigurno datirana kojom drugom metodom ili već ustanovljenom kronologijom na kojemu drugom nala-

Primjerice, pretpostavkom brzine taloženja slojeva A. Evans je pretpostavio starost početka neolitika na Kreti 10 000 godina što su kao datum početka poljoprivrede preuzeli gotovo svi arheolozi (Evans 1921, 13).

zištu. Lančano datiranje bazira se na povijesnim podacima „velikih civilizacija“ Egipta i Mezopotamije. Jedan od najranijih primjera lančanoga datiranja kronološki su zaključci Jacoba Worsaaea (1821.-1885.). Kao osnovnu kronološki indikativnu odrednicu koristio je *dolmene* (megalitski spomenici sastavljeni od kamenih blokova usađenih u zemlju na kojima kao pokrov leži jedna kamena ploča ili više njih). U 19. stoljeću dolmeni su bili uobičajen i važan kriterij za zaključivanje o podrijetlu i starosti populacija. Molbech je pretpostavljao da dolmeni pripadaju Keltima jer su prisutni i u drugim dijelovima Europe, te da su ljudi u kamenom i brončanom dobu bili Kelti, dok Worsaae smatra da kameni grobovi nisu keltski nego da pripadaju prapovijesnomu plemenu kojem se ne zna ime jer se ne pojavljuje ni u kakvim povijesnim izvorima, te smješta razdoblje njihova boravka na zapadu i sjeveru Europe prije tri do četiri tisuće godina (Worsaae 1846 - preuzeto iz Rowley Cony 2006). Osim što je među prvima pokušao pretpostaviti apsolutnu starost, kroz arheološka istraživanja podupirao teoriju evolucije i primjenjivao znanstvene metode u arheologiji, Worsaae je jedan od rodonačelnika primjena prapovijesti u nacionalističke svrhe, (Kristiansen 2009, 39). U vrijeme pograničnih sukoba Danske i Njemačkog saveza oko pokrajine Schleswig-Holstein (a nekoliko godina prije Dansko-njemačkog rata 1848-1850) piše slijedeće: *Ostaci iz prošlosti čvrsto nas vezuju za domovinu. Vrhovi i doline, njive i livade, stupaju u življi odnos s nama, jer kroz humke koji se uzdižu na njegovoj površini i kroz starine koje su stoljećima čuvane u njihovom okrilju, stalno prizivaju u sjećanje da naši očevi, kao poseban, neovisan narod, od vremena prije sjećanja žive na ovoj zemlji, i time nas još jače bodre da branimo naša vlastita polja kako stranci ne bi vladali tlo koje krije kosti naših očeva i za koje su vezane najsvetije i najčasnije uspomene* (Worsaae 1843, preuzeto iz Olsen 2002).⇒

Uskoro je u gotovo cijeloj Europi jedna od glavnih funkcija arheologije postala ta da pribavi povijest prostora koji obuhvaća pojedina moderna država koja će potvrditi starost i velebnu prošlost nacija koje trenutačno tamo žive (Barford 2002, 79). Uoči i nakon Prvoga svjetskoga rata i propasti velikih carstava, i mali su narodi počeli pisati svoje prapovijesti i povijesti, a teritorijalni problemi na europskoj razini bili su dodatno nadahnuće za nacionalizam (Milisauskas 2011).

Flinders Petrie (1853. – 1942.) unaprijedio je primjenu metode lančanoga datiranja pomoću podataka iz Egipta. Na temelju egipatskih im-

porta u grčkim kontekstima, i grčkih importa u egipatskim kontekstima, izračunao je apsolutne datume grčkoga brončanoga doba. ⇒ Nešto je teže bilo uklopiti jugoistočnu Europu i ostatak Europe, na čemu su rad nastavili O. Montelius i G. Childe (Lucas 2005, 5). Oscar Montelius (1843. - 1921.) izradio je kronološku tablicu u kojoj početak bakrenoga i kamenoga doba pretpostavlja na 2500 pr. Kr. (Montelius 1899, slika 1), a Petrie nadopunjava opaskom o vezi dolmena sjeverozapadne Europe i sjeverne Afrike i Sirije te pretpostavlja njihovu inicijalnu starost na sljedeći način: dolmena nema u Egiptu, ali ih ima u okolnim zemljama, dolmeni se ne nalaze ni kao predložak u strukturi piramida niti drugih spomenika. To znači da su dolmeni difuzijom morali prijeći preko Egipta u vrijeme kada je bio pustinja, prije nego što su ga nanosi Nila preoblikovali u plodnu i naseljivu zemlju. Zbog dubine naslaga Nila to se nije moglo dogoditi prije 8000 g. pr. Kr. Stoga znači da su dolmeni iz Sirije prešli u sjevernu Afriku prije toga datuma (Petrie u Montelius 1899). Montelius brončano doba srednje Europe datira prema sličnosti brončanodobnih nalaza sjeverno i južno od Alpa (Fagan 2003). Dolmeni i ostali megalitski spomenici nastavili su biti važan kriterij u raspravi o nastanku „europske civilizacije“ i argument u teorijama o kulturnoj difuziji te smjeru iste. Bertrand je smatrao da megaliti nisu keltski, ali da su dokaz seobe sa sjevera Europe u Afriku (Vander Linden & Roberts 2011, 26), Ernst Sprockhoff identificirao ih je kao germanske spomenike (Sprockhoff 1938). G. Daniel smatrao je da su megaliti nastali difuzijom (Daniel 1972) ali iz smjera Mediterana dok je Renfrew koristeći se tada novom metodom datiranja utvrdio da su stariji gotovo tisuću godina od onih s Mediterana i da nisu pasivno preuzeti, nego su rezultat lokalnoga izuma (Renfrew 1973).

Flinders Petrie još je u 19. stoljeću primjenjivao matematičke modele (Gertzen & Grottsche 2012) za serijaciju. Petrijeva upotreba matematičkih modela za izradu kronoloških sekveneci predstavlja pravu promjenu paradigme unutar arheologije i mijenja disciplinu u kojoj su dominirali povjesničari umjetnosti i lingvisti u istinski zasebnu „znanstvenu disciplinu“.

Iz potpuno pogrešne pretpostavke o širenju ideje megalita od juga prema sjeveru, činjenice da ih nema u Egiptu te naivnim zaključivanjem relativno se ispravno pogodila starost na osnovi koje su se izrađivale sve druge kronologije (za druge primjere intuitivnoga pogađanja ispravne starosti vidjeti Heizer 1972). Velike promjene u regionalnim

kronologijama donio je razvoj metoda apsolutnih datiranja neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata. Za pregled ideja o kronologiji i računanju vremena vrijedan je izvor zbornik „*Antropologija danas*“, u kojem su izneseni problemi stvaranja kronologija daleke prošlosti u razdoblju tik nakon otkrivanja metode ^{14}C u radovima napisanima 1952. godine (Kroeber 1972).

Vrijeme

Kategorija vremena i problematika postojanja vremena kao apsolutne kategorije stalno je prisutna u arheologiji i povijesti (Hunt 2008, Shanks & Tilley 1987b). Unatoč tomu, sve do kraja 70-ih godina 20. stoljeća, uz rijetke iznimke, pitanje vremena nije postalo dijelom arheološkoga diskursa. Ranije arheološke rasprave vezane uz vrijeme uglavnom su bile potaknute pitanjima kronologije, a ne same kategorije kao takve (Lucas 2005). Članak *Time in American Archaeology* M. Leonea (Leone 1978) označio je početak rasprava o konceptu vremena u teorijskoj arheologiji. Slijedili su radovi G. Baileya (1981; 1983; 1987), koji se temom aktivno bavi i danas (Bailey 2007), te M. Shanksa i C. Tilleya (1987a; 1987b). Leone te Shanks & Tilley ističu ideološku komponentu vremena te definiraju vrijeme kao **društveni konstrukt** (Leone 1978, Shanks & Tilley 1987). Shanks & Tilley izdvajaju **apstraktno vrijeme** i **stvarno vrijeme**. Apstraktno vrijeme je moderno kapitalističko poimanje vremena koje se sastoji od mjerljivih jedinica odvojenih od događaja i povijesti. Stvarno vrijeme prisutno je u tradicionalnim društvima, vrijeme koje je utemeljeno u događajima i povijesti i koje je označeno prije nego mjereno (Shanks & Tilley 1987, Lucas 2005). Teorijske rasprave o konceptu vremena ponovo se aktualiziraju tijekom 90-ih godina 20. stoljeća (opširna bibliografija u Lucas 2005). Rasprave o poimanju vremena u arheologiji važne su jer mogu promijeniti način na koji se provodi arheološko istraživanje. Za razumijevanje prošlosti važno je spoznati na koji su način proučavane zajednice doživljavale vrijeme, te na koji ih način doživljava arheolog koji ih istražuje (Lucas 2005). Jedna od specifičnosti arheologije jest dvojak odnos istraživača prema glavnom subjektu istraživanja – za neke arheologija znači proučavanje vremena, a za druge znači proučavanje materijalnih ostataka. Te su dvije teme povezane, s obzirom na to da trajnost materijalnih ostataka daje čovjeku osjećaj vremena koji se proteže preko granica individualnoga živo-

ta i percepcije te daje arheologu mogućnost empirijskoga istraživanja ljudskih aktivnosti izvan dohvata osobnoga iskustva, usmene predaje ili pisanih dokaza (Bailey 2007, 198).

Različito poimanje vremena manifestira se na više razina – kroz način protoka vremena, čovjekovo mjesto u protoku vremena, osnovne jedinice vremena. Dvije su osnovne percepcije protoka vremena – **cikličko** i **linearno**. Cikličko poimanje vremena bilo je uobičajeno u ranim državama Bliskoga istoka, dok se linearni protok ustoličio kao uobičajen u zapadnim civilizacijama. Na cjelokupnu su ljudsku prošlost tijekom povijesti postojala dva dominantna pogleda – **degenerativni** i **evolucijski**. Degenerativni pogled na čovjekovu povijest kao konstantno nazadovanje od prvobitnoga savršenoga oblika čovjeka prema konačnoj propasti karakterističan je za razdoblje srednjega vijeka, dok se s idejama prosvjetiteljstva počinje formirati suprotni pogled na čovjekovu povijest - evolucijski ili linearni razvoj od jednostavnijega ka složenijemu. Razvoj se pritom može promatrati i kao konačan i svrsishodan. Priroda jednostavnih zajednica iz prošlosti također se dvojako promatrala – tehnološki zaostala društva na nižem stupnju razvoja koja se bore za goli život nasuprot romantičarskom gotovo pastoralnom pogledu na zajednice iz prošlosti kao na zajednice koje žive u idiličnom sjedinjenju s prirodom. Sliku o ljudima o prošlosti kreira i perspektiva tih zajednica u odnosu na nas same – je li riječ o našim precima ili o „drugima“. Slika o prošlosti i tijeku povijesti kakvu imamo danas dobrim je dijelom nastala u 19. stoljeću. U drugoj polovici 20. stoljeća ponovo se počinje preispitivati priroda povijesti i vremena, međutim mnogi konstrukti 19. stoljeća postali su čvrste teško promjenjive kategorije (vidi poglavlje 5 i 6).

Prošlost i sadašnjost

U školi su nas učili da postoje nepobitne povijesne činjenice. Tek kasnije počnemo uviđati da su te činjenice promjenjive kao i autori koji ih interpretiraju i pišu. Ista je stvar i s prapovijesti – prapovijest uvelike ovisi o prapovjesničaru, zbog toga možemo govoriti o „*prapovijesti G. de Mortillea, prapovijesti G. Childea, Worsaaea, nacističkoj ili marksističkoj prapovijesti*“ (Daniel 1963, 17). Naši afiniteti, predrasude i vjerovanja, koliko god se mi trudili to izbjeći, boje naš osnovni

način razmišljanja i naše emocije. Arheolog stvara povijesni kontekst iz materijalnih dokaza (Daniel 1963, 17-18). Riječ povijest se koristi u dva značenja: čovjekova prošlost, odnosno povijest *sensu stricto* ili dio čovjekove prošlosti nakon otkrića pisma (Daniel 1963, 15). Češće se koristi u potonjem smislu, a oba značenja u svojoj biti imaju koncept prošlosti. Postojeća povijest je moderni proizvod, proizvod modernih političkih i ekonomskih faktora čiji cilj nije osvjetliti prošlost nego zamagliti ključne odnose u stvarnosti (Althusser 1971). Prošlost je našim društvima važna jer postoji uvjerenje da je put razumijevanja sadašnjosti i budućnosti preko razumijevanja prošlosti (Leone 1982a, 182). Tko se bavi prošlošću trebao bi imati jasan odgovor na pitanje koja je **granica između prošlosti i sadašnjosti**, ali oko toga pitanja konsenzus ne postoji. Za socijalne je antropologe „etnografska sadašnjost“ oko stotinu godina, razdoblje u kojem je opažatelj sudjelovao, osobno ili kroz svoje radove u radovima svojih nasljednika. Proučavane kulture rijetko imaju vremenski raspon duži od šest generacija. Za povjesničare i sociologe „sadašnjost“ je stara oko tristo godina, odvojena od prošlosti industrijskom revolucijom. Paleolitički arheolozi „modernim“ smatraju sve što je mlađe od 10 000 ili čak 40 000 godina. U okvirima geologije, moderno je pak sve mlađe od 3 milijuna godina. Ti nam primjeri pokazuju da prefiks *pre* ili *post* omeđuje područje interesa i njegovu istraživačku vrijednost – ili je nešto premlado ili prestaro, samim time bezvrijedno da bi bilo predmetom interesa i proučavanja (Bailey 2007, 216). Prema tome ispada da je granica prošlosti i sadašnjosti vrlo arbitrarna i da ovisi o predmetu proučavanja i vremenskom dosegu tehnika proučavanja. Dakle, s obzirom na to da je granica proučavanja prošlosti i sadašnjosti **arbitrarna** i ne može se opravdati bez korištenja neke predrasude ili preferencije, trebalo bi ukinuti te termine. Budući da ih je vrlo teško izbaciti iz svakodnevnog upotrebe trebalo bi ih nastaviti upotrebljavati bez da u sebi nose neko značenje, poput izlaska sunca i zalaska sunca – termini koji se upotrebljavaju, a da u sebi ne nose vjerovanje u predkopernikansku sliku svemira (Bailey 2007, 216).

Važan faktor pri proučavanju prošlosti jest svijest o ulozi povijesti u oblikovanju sadašnjosti. Ideja o prošlosti koja je živa i postoji u sadašnjosti potječe od povjesničara R. Collingwooda (Collingwood 1946). Prema R. Collingwoodu povijest je ono što mi od nje načinimo (Collingwood 1956). G. Daniel (1914. - 1986.) smatra da iako neki politički sustav

zlorabljuju arheologiju, kod drugih može biti neovisna i težiti točnosti (Daniel 1983). Ta druga skupina ne mora svjesno zlorabiti arheologiju da bi interpretirala prošlost ne uzimajući u obzir sve podatke i okolnosti. Podaci se ponekad i svjesno odbacuju ako se uklapaju u postojeće modele i interpretacije, o čemu će još biti govora poslije u ovom poglavlju.

Mark Leone (1940. -) smatra da su i arheologija i povijest toliko moderno i politički obone da smo obvezni biti svjesni neizbježnosti ideološke pozadine našega rada (Leone 1982, 182). Treba odbaciti iluziju da postoji neutralno i objektivno znanje. Trud poput Binfordovoga ⇒ naprosto nema smisla i svrhe jer se ne može razdvojiti ono što se dogodilo od onoga što to

Binford smatra da se znanje o prošlosti stječe kroz objašnjavanje zapažanja, koje počinje povezivanjem opažanih podataka s događajima u prošlosti preko unaprijed definiranih zakona (Binford 1968)

znači (Leone 1982,182). Trud je uzaludan ako se pokuša objektivno rekonstruirati prošlost primjenjujući znanstvene metode. Mnogo je korisniji trud uložen u uočavanje prirode poveznice prošlosti i sadašnjosti – ključ je u tome što sadašnjost radi s prošlošću, ne u tome kako je sadašnjost „izrasla iz prošlosti“. Primjer pisanja prapovijesti kao poveznice sadašnjosti i prošlosti jesu pregledi europske prapovijesti G. Childea. Prema marksističkoj teoriji, veza između prošlosti i sadašnjosti nije zadana ili prirodna, ona je stvorena. Childe je napisao povijest kao politički, a ne arheološki dokument, i pritom je bio svjestan što radi dok mnogi njegovi kolege nisu. U tom smislu Childe nije napisao europsku prapovijest, on ju je skladao (konstruirao) (Leone 1982, 182). Međutim, Childe je uočio da prošlošću može objasniti sadašnjost pomoću historijskoga materijalizma, ali nije uvidio da je uzeo zdravo za gotovo linearni niz (napredak) koji povezuje prošlost i sadašnjost i da je zapravo smatrao da je veza prošlosti i sadašnjosti uvjetovana zakonima prirode. Zbog toga što nije uočio vlastitu arbitrarnost glavni mu je cilj promaknuo, a to je stvoriti svijest o političkoj vezi između prošlosti i sadašnjosti (Leone 1982, 182). Childe nije bio prvi koji je na taj način koristio prošlost. Već je puno prije Childea Thomas B. Macaulay (1800. – 1859.) bio svjestan da je povijest za slušatelje i čitatelje, a ne za objektivnu obradu mrtvih i nepostojećih. Njegova knjiga *History of England* priča je za sadašnjost, za njegove suvremenike. Iako je pisao i prije Marxa, i prije Darwina i Freuda i nije bio svjestan problema dinamika po Hegelu ipak je bio svjestan učinka reprezentacije prošlosti na sadašnjost. Pisao je o pitanjima engleskoga identiteta i naci-

onalnim problemima i težnjama. Prikazao je povijest onako kako je mislio da je tada poželjno (Thomson 1942; Leone 1982).

Starost svijeta

Na početku 20. stoljeća projekcije starosti svijeta kretale su se između 25 000 000 i 1 600 000 godina (Wells 1920). Tada je već odbačena računica nadbiskupa Usshera, a izračun lorda Kelvina koji je svoj izračun temeljio na pretpostavljenoj dinamici hlađenja Zemlje, mnogi su već od početka smatrali nerealno malim brojem, no važan je korak u razumijevanju dugotrajnosti Zemlje i procesa njezina nastanka. Zbog Ussherova zaključka o maloj starosti Zemlje prije nije ni mogla postojati predodžba o postojanju „prapovijesti“, a svako takvo potencijalno razmišljanje bilo je u suprotnosti s biblijskim naukom (Renfrew 2010, 16). Jedno od objašnjenja zašto ima toliko dokaza o većoj starosti Zemlje nego što je to bilo moguće jest teorija katastrofizma, čiji je jedan od poznatijih predstavnika bio Georges Cuvier (1769. - 1842.). Prema tom tumačenju svijet je prošao kroz nekoliko globalnih katastrofa pri čemu je Noin potop bio posljednji u nizu. Noin potop bio je tumačenje za još niz neobičnih pojava, primjerice kosti izumrlih životinja zajedno s ljudskima. Geolozi su svojim istraživanjima konačno postavili temelje za veliku starost Zemlje, njezinu promjenjivost i time otvorili put antropološkim istraživanjima. Charles Lyell objavljuje 1833. *Principles of Geology* i time zapravo okončava dobar dio rasprava o nastanku pejzaža na Zemlji. Knjiga se u cijelosti zove „*Načela geologije, kao pokušaj da se objasne prijašnje promjene na površini Zemlje pozivajući se na uzroke što sada djeluju*“. Ta je ideja poslužila kao temelj razvoja prapovijesne arheologije (Renfrew 2010, 23). Proces, koji su opisani u knjizi, slični su onima koji se događaju i s ostacima čovjekove djelatnosti. Do 1840. geološka lenta vremena postala je mnogo duža. Zaključci N. Stena (1638.-1868.) i G.W. Leibniza (1646.-1716.) da su fosili ostaci organskih organizama doveli su do zaključka da se Zemlja mijenjala kao i živi svijet na njoj, a do 19. stoljeća većina geologa prihvatila je da su se te promjene morale odvijati kroz dugačak (iako neodređen) period koji nije bio kompatibilan s kratkom biblijskom kronologijom.

Definiranje prapovijesti

Do konačne faze formiranja arheologije dolazi uvođenjem u djelokrug novoga razdoblja - prapovijesti. To je razdoblje o kojemu nije postojalo pisanih podataka i koje je imalo vrlo malo vidljivih objekata te je samim tim zahtijevalo nove pristupe.

Najstarije razdoblje čovjekove povijesti prvi je puta uvršteno na povijesnu lentu vremena 1712. u radu J. von Eccarda *Introductio ad historiam Germaniae* kao „*historia obscura*“. Kovanicu „*prije suvremenoga svijeta*“ donosi J. Frere (1740. – 1804.) opisujući oruđe koje je pronašao na nalazištu Hoxne, za koje je razvidno da su ga načinili ljudi koji nisu poznavali metal, dakle „ljudi koji su živjeli u razdoblju prije suvremenoga svijeta“. Time postaje jasno da je za tumačenje čovjekove prošlosti potrebno još nešto, ali nitko ne zna što. G. Daniel navodi (1963) da je to jedna od prvih činjenica prapovijesti utemeljena na arheologiji. Jacques Boucher de Perthes (carinik po zanimanju) kameno je oruđe koje je prikupljao nazvao *haches diluviennes*, ali je doveo u pitanje tumačenje da su rezultat pomiješanosti zbog potopa. Njegove zaključke potvrđuju i J. Prestwich te J. Evans koji izlažu njegove nalaze pred britanskim Royal Society i pred Society of Antiquaries. Oni to davno razdoblje nazivaju „*stari vijek ljudske povijesti*“, koji i postaje općeprihvaćen. Evans i Prestwich taj novi naziv predlažu 1859. godine, iste godine kada izlazi knjiga Charlesa Darwina „*O podrijetlu vrsta*“. P. Tournai stvorio je izraz *periode anti-historique* za razdoblje povijesti prije vremena pisanih izvora 1833. godine (Težak Gregl 2011, 19). Riječ *prapovijesni* prvi se put spominje u Danskoj kod Molbecha 1834.: „*Poznato je da među germanskim narodima koji nastanjuju sjeverozapad Europe koji su od prapovijesnih (forhistorik) razdoblja podijeljeni u mnoga plemena...*“ (Molbech 1834, 421). U danskom riječ *forthistorie* nastavljaju upotrebljavati Thomsen i Worsaae. U Engleskoj se pojam prapovijest (*prehistory*) prvi put spominje 1851. kada Daniel Wilson (1816. – 1892.) objavljuje *The Archaeology and Prehistoric Annales of Scotland* (Daniel 1963). Sam Wilson 1865. pisao je C. Lyellu: „Skovao sam termin prapovijesni za svoju vlastitu upotrebu, i, ako se ne varam prvi put upotrijebio u mojoj knjizi 1851.“ (Kehoe 1998, 16). Pojam prapovijest nije odmah bio prihvaćen. J. Lubbock je planirao koristiti termin **antehistory** u svojoj knjizi (Bentley et al. 2007, Daniel 1963), međutim opredijelio se za naslov *Prehistoric Times* i na taj način zacementirao

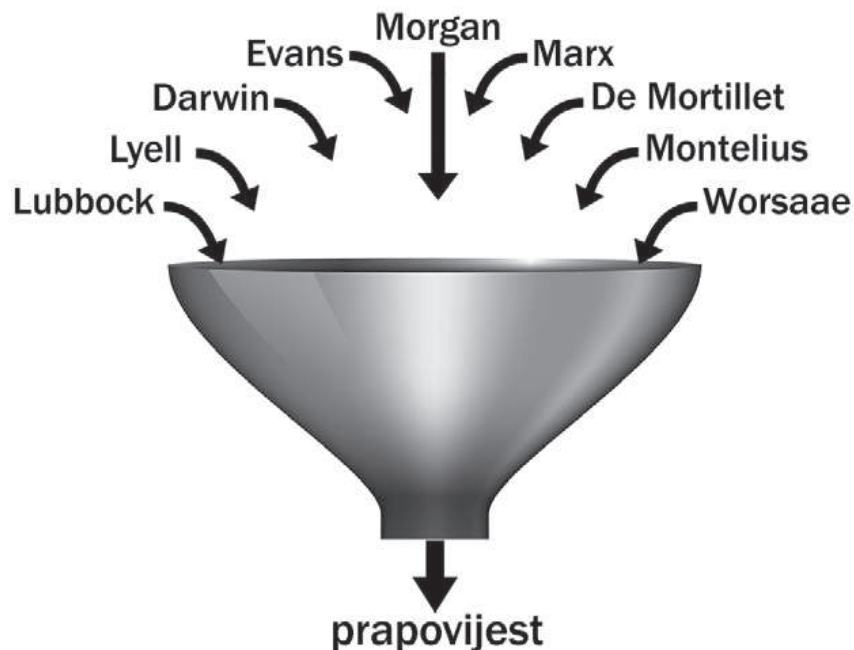
podjelu populacija na one koje imaju povijest (poznavanje pisma) i na one koje imaju prapovijest (nepoznavanje pisma) (Bentley et al. 2007).

Prapovijest prvo nije postojala, pa je bila izdvojena kao apstraktna jedinica u vremenu, pa neodređeni period prije potopa, s vremenom se uklopila na lentu vremena, i postala više od vremenski neodređenoga stupnja razvoja ljudske zajednice ili vremena prije poplave. Tijekom 19. stoljeća prapovijest se nije proučavala u okvirima historiografije ni njezinom metodologijom. Prvi „pravac“ bavljenja prapovijesnom arheologijom je znanstveni, evolucionistički pravac. Prapovijest se formirala u odnosu na antropologiju i medicinu (Njemačka i Austro-Ugarska) i geologiju (Francuska i Velika Britanija) i imala je drugačiji razvoj od ostalih razdoblja kojima se bavi arheologija. Kako metodologija proučavanja prapovijesti nije postojala, posuđena je iz geologije – ponajprije principi stratigrafije i određivanje slojeva prema karakterističnom tipu koji se u sloju pojavljuje (Abadia 2002). Prva faza u razvoju prapovijesti bila je deskripcija predmeta, a druga deskripcija kultura. G. Clark znanstvenu je arheologiju definirao kao proučavanje distribucije kulture u vremenu i prostoru u prošlosti, a V. G. Childe definirao je svrhu arheologije kao posvećenost definiranju kulturnih skupina ljudi na temelju njihovih razlika i aktivnosti. Taylor smatra da prapovjesničar mora proučavati kulture u kontekstu, a ne ih popisivati i utvrđivati njihove granice. Iako treba opet napomenuti da se bez popisivanja kultura one ne mogu ni proučavati u kontekstu. Prapovijesna arheologija, pa i arheologija u cjelini, nastala je na sjecištu drugih disciplina – prirodnih znanosti, fizičke antropologije (medicine), geologije. Arheolozi 19. stoljeća smatrali su da je arheologija znanost i htjeli su je približiti prirodnim znanostima, baš poput zagovornika nove arheologije u drugoj polovici 20. stoljeća.

Prapovijesna arheologija ima osobito mjesto u arheologiji jer za razliku od kronoloških nasljednica – antičke i srednjovjekovne arheologije – nije postojala kao dio repertoara bavljenja povjesničara. Koncept prapovijesti možda je najvažniji doprinos arheologije cjelokupnom fundusu znanja o čovječanstvu, a znanje o prapovijesti zasnovano je gotovo isključivo na materijalnim ostacima (Greene & Moore 2010). Korištenje materijalne kulture kao izvora znanja o prošlosti antička i srednjovjekovna arheologija baštinile su od prapovijesne. Budući da je prapovijest kao dio humanističke znanosti povijesna disciplina, dijeli probleme povijesne metodologije – poteškoće pri evaluaciji podataka, nemogućnost pisanja bez određenoga stupnja pristranosti i neprestane

izmjene slike prošlosti zbog promjena u idejama, percepcijama i novim podacima. Prapovijest ima još mnogo više metodoloških problema jer se ne može osloniti na pisane ostatke (Daniel 1963). Prapovjesničar može govoriti o načinima života prapovijesnih društava, ali nikako ne može govoriti o duhovnoj, mentalnoj ili moralnoj kulturi tih društava ni o društvenoj organizaciji ni vjerovanjima prapovijesnih društava i to predstavlja suštinsko ograničenje prapovijesti. Prapovjesničar o tim stvarima prije pojave pisma može samo nagađati – „inteligentno nagađanje od strane ljudi kvalificiranih za to“, ali opet, samo nagađanje (Daniel 1963).

Prapovijesna arheologija ima dvostruke korijene i dvostruku ulogu; pokušava **produžiti pisanu povijest** dalje od najstarijih pisanih izvora, a s druge strane pokušava **produžiti prirodoslovlje** od one točke od koje bi ga geologija i paleontologija ostavile. U praksi prapovijesni su ostaci prvi put sustavno proučavani kako bi se produbilo znanje o Keltima i druidima, Britoncima, Piktima i Germanima o kojima su postojala saznanja iz djela antičkih autora. Ali tek je jedinstvo s geologijom, koje je uslijedilo nakon prihvaćanja otkrića B. de Pethersa učinilo od arheologije znanost (Childe 1935a). Prapovijesna arheologija bavi se čovjekom, a ne prirodom, međutim zbog korištenja metoda prirodnih znanosti i informacija o okolišu te izrazite ovisnosti ranoga čovjeka o prirodi može se smatrati mostom između geologije i povijesti (Daniel 1963).

Sl. 2. Ključne osobe u formiranju prapovijesne arheologije

Primitivci

U razdoblju prije Prvoga svjetskoga rata arheologija nije bila posao od kojega se živi nego naprosto atraktivna aktivnost kojom priliči da se civilizirani gospodin bavi (Boast 2009, 56). Arheologija se formirala od široko obrazovanih aristokrata 19. stoljeća koji su bili međusobno povezani (poput Darwina, Lubbocka, Spencera, Huxleya). Od arheologije kao zanimanja živio je vrlo malen broj muzejskih kustosa i tajnica društava. Danski arheolog J. Worsaae svoj je rad o potrebi za razdavanjem kamenoga doba na više razdoblja objavio u časopisu naziva *Gentleman's Magazine* 1862. Časopis se u uvodniku naziva glasilom „arheologije i obiteljske povijesti“ (*Gentleman's Magazine* 1862). Proučavanje znanosti ili umjetnosti bilo je na cijeni kao kvaliteta civilizirane osobe (Boast 2009, 56). Koncept divljaka i njegova razvoja preko barbara u civiliziranoga građanina te percepcija drugačijih populacija kao manje vrijednih duboko su ukorijenjeni u zapadnom visokom društvu. Kao opravdanje za ropstvo i ostale oblike podčinjavanja, ideja o inferiornim populacijama bila je sastavni dio života svakoga bijeloga, dobrostojećega muškarca. Upravo je ta skupina ljudi imala gotovo ekskluzivno pravo na obrazovanje te na pristup novcu potrebnom za provođenje istraživanja. Stoga ne čude rani koncepti razvoja društva koji su se razvijali u tom i takvom okruženju. Prijezir viših klasa prema nižima konstanta je u našem društvu i čest uzrok i suputnik određene antropološke ili arheološke interpretacije. Modifikacija zajednica kroz vanjske faktore (kolonizacija, prisilno pokrštavanje itd.) proces je kojem se svjedočilo iz prve ruke i ne čudi da su prve ideje o kulturnim promjenama bile upravo takve. Imperijalistička i kolonijalna arheologija veže se uz one zemlje koje su postigle političku dominaciju nad velikim dijelovima svijeta. Kolonijalna arheologija, zajedno s etnologijom, stvarala je sliku o primitivnim populacijama koje su na nižem stupnju razvoja od Europljana. Njihov „primitivizam“ služio je kao opravdanje kontrole Europljana nad njima i njihovim zemljama. U Americi je kolonijalna arheologija najstariji arheološki pravac jer su prvi arheolozi koji su se bavili starosjedilačkim populacijama bili dio društva koje je aktivno istrebljivalo te populacije. Starosjedilačko stanovništvo smatralo se nesposobnim za razvoj i prihvaćanje civiliziranih obrazaca ponašanja. Stoga su rani američki arheolozi smatrali da se istraživanjem tih po-

pulacija može vrlo malo naučiti o promjeni i razvoju u prapovijesti jer ti ljudi za razvoj i promjenu nisu bili sposobni (Trigger 2003, 74). Prva imperijalistička arheologija se razvila u Velikoj Britaniji. Tijekom 50-ih godina 19. stoljeća Britanija je bila fascinirana razvojem, postala je „svjetska radionica“, a industrijalizacija je ojačala srednju klasu. Ideja o kontinuiranom razvoju ojačala je samopouzdanje Britanaca o ulozi i mjestu koje imaju u povijesnom razvoju (Trigger 2003, 79). Razvoj paleolitičke arheologije ustoličio je arheologiju kao znanost o razvoju u prapovijesnim vremenima (Trigger 2003, 79). Radovi J. Lubbocka uvjeravaju čitatelja da je razvoj nužan i da obogaćuje svaki aspekt života. Kao rezultat razvoja, buduće generacije bit će mudrije, sretnije, zdravije i moralnije od postojećih (Lubbock 1913, 594). On je bio pobornik stava da su tehnološki inferiorniji ljudi i intelektualno i emocionalno slabiji od „civiliziranih“ i da su osuđeni na propast kao posljedicu širenja civilizacije. Ideje o unilinearnom razvoju reflektiraju se u radovima G. de Mortilleta i razvoju kolonijalne arheologije u Americi (Trigger 2003, 79). Britanski arheolozi prihvatili su ideje O. Monteliusa o kulturnoj difuziji s Bliskoga istoka do kraja 19. stoljeća. Britanska povijest bila je obilježena valovima osvajača i pridošlica koji su donosili nove ideje i te se pridošlice smatralo za jedan od kotača u mehanizmu koji će omogućiti britansku dominaciju. To se može ilustrirati kroz sljedeći citat: *„No, iako će se svi povezni oblici između oblika iz prirode i naprednijih proizvedenih oblika naći među postojećim oružjem tih divljaka, ne smijemo pretpostaviti da je napredak u cjelini ostvaren u moderna vremena. Cijeli slijed ideja koje povezuju to oružje (koja se danas izrađuju djelomično automatiziranim procesom) stvarao se kroz procese u umu u raznim razdobljima povijesti rase, svako sljedeće poboljšanje sačinjavalo je poveznicu u lancu progresivnoga razvoja. Svaka poveznica ostavila je svoje predstavnike, koji su, uz određene modifikacije preživjeli do današnjih dana; i kroz te prežitke, a ne same poveznice možemo utvrditi slijed o kojem govorimo“* (Pitt Rivers 1906). Britanski arheolozi nisu poput Kossine i Worsaaea pripisivali veličinu svoje nacije etničkoj i kulturnoj čistoći (Trigger 2003, 80). Međutim, pesimizam o ljudskoj kreativnosti i dalje naglašava sposobnost Europljana i osobito Britanaca da kreativnije primjenjuju inovacije. U tome se može vidjeti zaokret prema nacionalizmu u britanskom društvu potaknutom ekonomskom nesigurnošću (Trigger 2003, 80).

Kao granica prapovijesti i povijesti od druge se polovice 19. stoljeća ustoličila pojava pisma (Bentley et al. 2007). Taj kriterij i određivanje prefiksa *pre* (*pra*) automatski je smjestilo zajednice koje ne poznaju pismo na početak europskog razvojnog niza. Termin *prapovijesni* izvorno je skovan kako bi označavao rane Europljane, a na području Amerike i Australije značio je „prije Europljana“. ***Pra*** je dio arsenala kolonizatora kojim se trebalo kolonizirane zajednice prikazati kao nerazvijene, primitivne i manje vrijedne. Određivanjem termina *pra* i kriterija kojima će se neka zajednica okarakterizirati kao prapovijesna **resetirao** je sve lovačko-sakupljačke populacije i one koje ne koriste pismo na „**europsku nulu**“. Kako bi se nadišle takve konotacije i izbjegla netočnost arhaičnog termina, u posljednje se vrijeme kao alternativa nudi termin **duboka povijest** (*deep history*) (Gamble 2014).

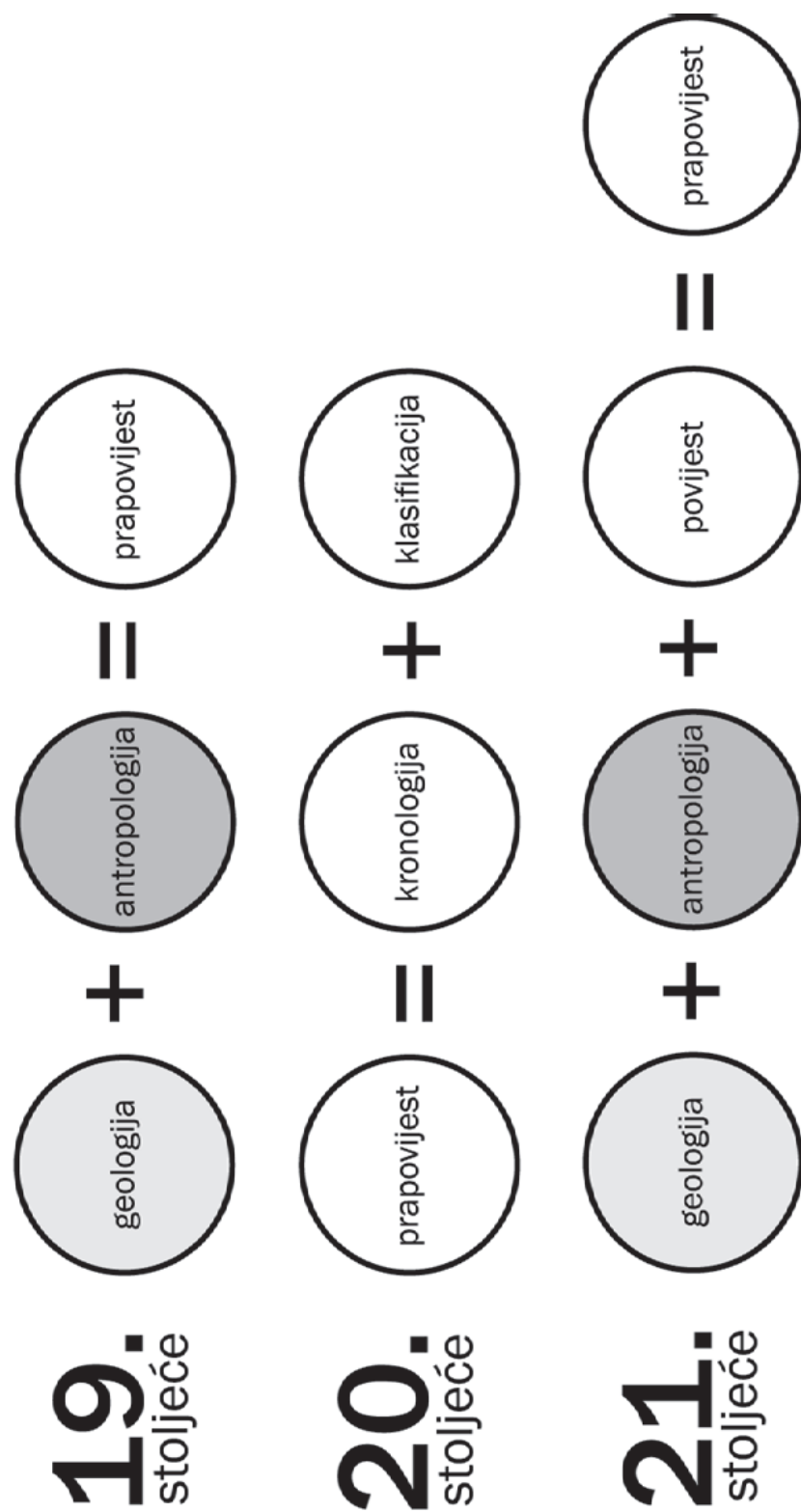
Prošlost se u javnosti i danas percipira kao javno dobro koje treba služiti svakomu. Prošlost pripada svima, pogotovo narodu, a njezina je interpretacija i korištenje pravo svakoga pojedinca, makar i amatera. Narodna povijest njegovo je blago, kapital i naslijeđe, osobito u zemljama jugoistočne Europe. Zbog toga je česta pojava da radove o prošlosti objavljuju ljudi bez adekvatnoga obrazovanja, a koji legitimitet postižu visokim zvanjima u drugim disciplinama. Oduvijek povijest služi sadašnjosti.

Preporučena literatura

Daniel, G. 1963, *The Idea of Prehistory*, The World Publishing Company, Watts, London.

Rowley Cony, P. 2006, *The concept of prehistory and the invention of the terms «prehistoric» and «prehistorian» : the Scandanavian origin, 1833-1850*, *European journal of archaeology*, 9 (1),103-130.

Rowley Cony, P. 2007, *From Genesis to Prehistory. The archaeological Three Age System and its contested reception in Denmark, Britain, and Ireland*, Oxford University Press, Oxford.

Sl. 3. Istraživački fokusi prapovijesne arheologije